

Արտաշես Քալանթարյան

ԻԶԱԲԵԼ

ՇԱՌԼ ԱԶՆԱՎՈՒՐԻՆ

Ափսոս, որ խոսքերը չեմ հասկանում,- ասաց Լևոնը:

Ռաֆիկը ծիծաղեց միայն աչքերով.

- Չհասկանալու ի՞նչ կա,- ասաց նա,- մի քանի անգամ ու այն էլ շատ հստակ, մարդն ասում է. «Իզաբել Լ, Իզաբել Լ, Իզաբել Լ»:

- Իզաբել Լ,- կրկնեց Լևոնը՝ մի պահ ուշադիր դիտելով ընկերոջը, աշխատելով կռահել՝ կատակո՞ւմ է, թե՛ ոչ,- Իզաբել Լ: Դա հասկանում եմ: Իսկ հետո՞ ...

- Իսկ հետո ի՞նչ կուզեիր, որ լիներ:

- Կուզեի հասկանալ մնացած խոսքերը, չե՞ որ նա ինչ-որ բան է ասում:

- Նա ասում է Իզաբել: Մի՞ թե դա քիչ է:

- Դե, գիտե՞ս ինչ,- բարկացավ Լևոնը,- թե կատակում ես, ասա՛, տասը տարվա ընկերներ ենք ու մինչև հիմա էլ չեմ կարողանում որոշել՝ կատակում ես, թե ոչ: Ուրեմն էլ ինչո՞ւ են երգերի համար խոսքեր գրում:

- Այ, այդ մեկը չգիտեմ,- քնծիծաղեց Ռաֆիկը,- ազնիվ խոսք՝ չգիտեմ, թե ինչու են գրում: Ես, օրինակ, խոսքերի կարիքը չեմ զգում: Ու հավատա՛, ավելի շատ այն երգերն եմ սիրում, որ կամ խոսքեր չունեն, կամ էլ երբ խոսքերը չեմ հասկանում:

- Ստում ես,- բարկացավ Լևոնը,- նորություն չէ, ուզում ես ամեն ինչում ինքնատիպ երևալ: Եթե ես ասեի՝ խոսքերը պետք չեն, դու կապացուցեիր, որ առանց խոսքերի երգն անմտությունն է: Դու միշտ այդպես ես:

- Չէ՛,- Ռաֆիկն այս անգամ կամացուկ ծիծաղեց:- Դու ինձ խառնում ես մեր հին դասախոսի հետ: Նա ասում էր, թե ինքը շատ սկզբունքային մարդ է, ասում էր, որ եթե ատրճանակ էլ պահեն իր կրծքին, առանց աչքերը թարթելու կպնդի, որ «Քատսը» Շիրվանզադեն է գրել և ոչ թե մի այլ գրող: Դա նրա խորին համոզմունքն էր:

Լևոնը չկարողացավ չծիծաղել, բայց նա ուզում էր շարունակել խոսակցությունը, այդ պատճառով էլ բարձրացրեց ձեռքը՝ ընկերոջ ուշադրությունը գրավելու համար: Մակայն արժանացավ մատուցողուհու ուշադրությանը:

- Շամպայ՞ն,- հարցրեց նա՝ արագորեն մոտենալով:

Լևոնը զարմացած նայեց ջահել, շիկահեր աղջկան, հետո՝ վեր տնկված իր ձեռքին ու ժպտաց.

- Իհարկե,- ասաց նա,- իհարկե, շամպայն:

Խմեցին լուռ - բարակ բաժակները խուլ գնգոցով խփելով իրար: Մինչ այդ Ռաֆիկը առաջարկեց.

- Դե, մի բա՛ն ասա, խմենք, Լևո՛ն:

- Ի՞նչ ասեմ,- մտածեց Լևոնը,- պարզ է, էլի:

- Դե որ պարզ է, խմենք,- ասաց Ռաֆիկը:

Ու խմեցին լուռ՝ բարակ բաժակները խուլ գնգոցով խփելով իրար:

- Իսկ ի՞նչն էր պարզ,- հարցրեց Ռաֆիկը՝ բաժակը քիչ հեռու տանելով,- ես որտեղի՞ց իմանամ, թե ի՞նչ պիտի ասեիր: Չէ, չէ, սպասի՛ր: Հարցը հո միայն «ողջ լինենք» չէ: Ես չեմ խոսում, բայց դու արդեն կռահում ես, թե ինչ կարող էի ասել, այնպես չէ՞: Դու ըստ քո տրամադրության ենթադրում ես իմ ասելիքը, չէ՞: Այ, ես երգն էլ հենց այդպես եմ հասկանում, առանց խոսքերի: Ես գիտեմ, թե հիմա ինչ է ասում ինձ: Վաղը այս երգը ուրիշ տեղ, ուրիշի կատարմամբ, կամ հենց նույնի կատարմամբ, սակայն իմ այլ տրամադրության դեպքում, ինձ բոլորովին ուրիշ բան կասի: Նա այլևս այսպես չի ասի՝ «Իզաբել՛ը». նա պարզապես կասի՝ «Իզաբել՛ը»: Գուցե ես բոլորովին ուրիշ նվագ լսեմ, առանց խոսքերի, սակայն ինձ կթվա, թե նա ասում է «Իզաբել՛ը»: Հայրս մի հին ընկեր ունեմ: Երեսուններկու տարի միասին էին աշխատել. հայրս դարբին էր, իսկ նա մուրճ էր խփում: Տրամվայ նստելու փոխարեն հայրս ամեն օր մի մեծ շրջան էր գծում, որպեսզի իր ընկերոջ տան մոտով անցնի ու նրա հետ միասին ոտքով գնա գործարան:

«Քեզ չես ավստում,- ասում էր մայրս,- տրամվա՛յ նստիր, էլի»:

«Ընկերոջ հետ լավ է,- ասում էր հայրս,- գրույց անելով գնում ենք»:

Մի քանի անգամ ես նույն ճանապարհով հորս հետ գործարան եմ գնացել: Ամբողջ ճանապարհին նրանք ոչ մի բառ չէին փոխանակում: Միայն երբեմն-երբեմն նայում էին իրար: Այդքանը:

- Դա բոլորովին ուրիշ բան է,- ասաց Լևոնը:

- Նույնն է,- պնդեց Ռաֆիկը:- Մենք մի հին ձայնապնակ ունեինք: Փոքր ժամանակ պատեֆոնը միացնում, ամեն օր լսում էի այդ երգը: Տխուր երգ էր, անհասկանալի լեզվով, լսելիս ամեն անգամ բանակում զոհված եղբորս էի հիշում ու լաց էի լինում՝ նայելով սև ծապավենով երիզված, պատից կախված նրա նկարին: Ինձ թվում էր, թե եղբայրս է երգել այդ երգը՝ անտառի մեջ միայնակ, անընկեր, վիրավոր ընկած: Հետո մի անգամ հայրս ինձ թարգմանեց այդ երգի խոսքերը: Պարզվեց, որ ուրախ երգ է: Մարդիկ բամբակ են հավաքում ու հրճվում, որ առատ է բերքը: Եվ ի՞նչ, կարծում ես հիասթափվեցի՞: Չէ: Մի քանի շաբաթ չէի միացնում պատեֆոնը: Իսկ հետո, երբ մի օր լսեցի ուրիշի տանը, ես կրկին եղբորս հիշեցի ու լաց եղա և մտածեցի, որ

կամ սխալմամբ ուրիշ բառեր են դրել երաժշտության մեջ, կամ իմ հայրը ճիշտ չի հասկացել այդ երգի խոսքերը: Տխուր երգ էր դա:

Նրա աչքերը հանկարծ փայլեցին խոնավությունից, ու Լևոնը նրանից հեռացրեց հայացքը: Սրճարանում կիսախավար էր ու ծուխ: Նվագախումբը ինչ-որ դանդաղ պար էր նվագում: Սրահի հենց մեջտեղում նվաղուն օրորվում էին մարդիկ: Անկյունի սեղանից ջահել մի տղա մերթընդմերթ երկարում էր գլուխը ու խնդրում բարձրաձայն. «Իզարե՛լ»:

- Աչքերդ մի՛ փախցրու, հարբած եմ,- հայտարարեց Ռաֆիկը,- հարբած եմ, բայց ճիշտ եմ ասում, և դու էլ գիտես, որ ճիշտ եմ ասում:

- Հարբած չես, սենտիմենտալ ես,- ժպտաց Լևոնը,- աշխատանքային հիվանդություն է, բոլոր դատախազներն էլ ի վերջո սենտիմենտալ են դառնում: Արտաքին խստությանը նյարդերը չեն դիմանում, ախպե՛րս:

- Փչում ես,- առաջ թեքվեց Ռաֆիկը, բայց նախքան շարունակելը, մի քիչ շամպայն խմեց - մատների մեջ պտտեցնելով բաժակը,- փչում ես: Եթե ճիշտը կուզես իմանալ, սենտիմենտալը հենց ինքդ ես: Մպասի՛ր: Ինչո՞ւ ես ամեն անգամ լցնում այս երրորդ բաժակը: Հը՞ :

Նրանք նայեցին ազատ աթոռի առջև դրված բաժակին, որի մեջ շամպայնը շարունակում էր մանրիկ եռալ: Փոքրիկ պղպջակները պոկվում էին հատակից, սրընթաց վեր բարձրանում մարգարտաշար դարձած ու պայթում բաժակի դեղնավուն մակերեսին: Նրանք մի պահ լուռ դիտում էին պղպջակների խաղը՝ փորձանոթին դողով հետևող ալքիմիկոսների պես, որ հրաշքի են սպասում: Բայց հրաշք չկար: Երրորդ բաժակը միշտ լի էր, սկսած այն պահից, երբ նրանք սեղան նստեցին և սկսած այն ժամանակներից, երբ նրանք այս սրճարանը մտան միայն երկուսով: Երրորդը չկար, երրորդը այլևս երբեք չէր բարձրացնելու իր բաժակը:

*

* *

Նրանք ջահել չէին արդեն: Նրանցից յուրաքանչյուրը մոտ քառասուն տարեկան էր: Այդ տարիքում սովորաբար նոր ընկերներ չեն փնտրում ու նույնիսկ խուսափում են ծանոթություններից: Այդ տարիքում սովորաբար գերադասում են լռել ընկերոջ հետ, քան նոր զրուցակից գտնել: Երկու տարի առաջ նրանց երրորդ ընկերը ավտոաղետի էր ենթարկվել: Երկրաբան էր: Մի խենթ, պայծառ, հրաշալի տղա: Ալավերդու լեռներում էր աշխատում և այնտեղ էլ ապրում էր ընտանիքով: Ամիսը միայն մի անգամ էր կարողանում Երևան գալ - ընկերների հանդիպելու: Այդ օրը ընկերների տներում ասում էին՝ «Սերգեյի օրն է»: Այդ օրը կանայք չէին տրտնջում, որ ամուսիններն առանց իրենց են տնից դուրս գալիս: Շրջում էին քաղաքում, խոսում ու լռում էին, լռում ու խոսում էին և առանց պայմանավորվելու մտնում «Կռունկ»: Նստում էին անկյունում, պատուհանի տակ և ուրախանում էին աղմուկով: Ուրախանում էին ամեն ինչով: Կենացներ էին ասում վայրիվերո: Ընկերության կենացը, շամպայնի տվյալ շիշը մշակողի կենացը, մատուցողուհու կենացը, փողոցով անցնող այ այն զույգի կենացը, պատուհանի ապա-

կու կենացը, որի միջով երևում են նրանք, Իզաբելի կենացը և կենացը նաև այն հայագգի երգ-չի, որ հեռու հեռվում տառապանքով կանչում է նրան. «Իզաբել՛, Իզաբել՛, Իզաբել՛»:

Մի օր, «Սերգեյի օրը» նրանք երկար սպասեցին իրենց ընկերոջը փոքրիկ հրապարակում: Չեկավ: Դա անլուր բան էր: Եվ նրանք որոշեցին սպասել: Նույնիսկ այն ժամանակ, երբ Ռաֆիկի կինը հասավ նրանց ու խեղդվելով հայտնեց, որ Սերգեյը ծանր վիրավոր պառկած է հիվանդանոցում, նրանք դա մի պահ ընդունեցին, որպես օտարի մասին հայտնված մի լուր և ուզում էին էլի սպասել իրենց ընկերոջը՝ փոքրիկ հրապարակում:

Հիվանդանոց չէին թողնում, և Ռաֆիկը ցույց տվեց դատախազի իր գրքույկը: Սերգեյը պառկած էր պատգարակին: Բժիշկը չէր թողել, որ նրան մահճակալին փոխադրեն: Սպասում էին, որ մեռնի: Երևում էին միայն աչքերն ու բերանը: Լևոնը շրջվեց, հենվեց դռանը ու տնքաց ահավոր վշտից: Ռաֆիկը մեռնողներ շատ էր տեսել, նա նայում էր Սերգեյի փակ աչքերին ու ձեռքով սրբում էր արցունքները: Նրանց ոչ ոք չէր խանգարում: Բժիշկները գնացել էին այնտեղ, որտեղ պետք էին: Ծեր մի մայրապետ էր միայն ննջում պատուհանի տակ: Արևը ընկել էր նրա գլխին, ու նա իր բեկված մարմնով՝ մութ խորանում աղոթողի էր նմանվել: Չէտո Լևոնը հանկարծ նկատեց, որ վիրավորի կոպերը դողում են ու կիսաձայն շարժվում են շրթունքները:

- Ի՞նչ, ի՞նչ Սերգե՛յ ջան,- թեքվեց նա պատգարակին:

- Հիմար մի՛ եղեք,- ասաց Սերգեյը,- գնացե՛ք:

- Ո՞ւր, ո՞ւր,- կռացավ Ռաֆիկը:

- «Կռունկ», դմբո,- ասաց Սերգեյը,- իմեք իմ կենացը: Ես շատ եմ հոգնած, ես ուզում եմ քնել:

*

* *

- Այստեղ ոչ մի սենտիմենտալություն չկա,- ասաց Լևոնը,- ուղղակի սովորություն է: Ես տեսել եմ, թե ինչպես են ուրիշներն անում, նրանք էլ երևի ուրիշներին են տեսել: Հնուց եկած սովորություն է: Ի՞նչ սենտիմենտալ: Գիտե՞ս, թե ինչու եմ գժվում: Որ Սերգեյը չկա ու էլ երբեք չի լինելու: Հասկանո՞ւմ ես, ամեն ինչ կա, ամեն ինչ մնում է՝ մարդուց բացի: Չէ, ինձնից ի՞նչ փիլիսոփա, անկեղծորեն կնեղանամ: Ախր ինչո՞ւ մարդը չի մնում, իսկ նրա գրիչը մնում է ու հազար տարի հետո ասում են, թե տեսեք, սա այն մարդու գրիչն է: Ինչո՞ւ քարը մնում է, կոճակը մնում է, գիրքը մնում է, կոշիկը մնում է, ամեն մի աղբ մնում է, իսկ... Է՛ :

- Ուզո՞ւմ ես բացատրեմ,- ժպտաց Ռաֆիկը:

- Դե՛, վերջ տուր,- բարկացավ Լևոնը,- ես քեզնից լավ գիտեմ, թե ինչու:

- Բա էլ ինչո՞ւ ես հարցնում,- ծիծաղեց Ռաֆիկը:

- Քեզ չեմ հարցնում,- ասաց Լևոնը:

Հետո նրանք երկար լռեցին:

- Այնուամենայնիվ դու իրավացի ես,- ասաց Ռաֆիկը,- դա բոլորն էլ հարցնում են, բայց սովորաբար ոչ բարձրաձայն: Բարձրաձայն ուրիշ հարցեր են տալիս: Աշխարհում շատ հարցեր կան, ու մարդիկ տալիս են բոլոր հարցերը, որպեսզի այդ միակ հարցը չտան: Ու ճիշտ են անում:

Նրանց կողքով մի ջահել աղջիկ անցավ՝ հպարտ ուսերը ճոճելով, գլուխը բարձր բռնած, անցավ՝ ոչ ոքի չտեսնելով, իրենով հմայված: Եթե մարդկանց աչքերից լույս ցայտեր, նա կնմանվեր բեմում քայլող դերասանուհու՝ լուսարձակներով ողողված:

- Մի՛ նայիր,- ասաց Ռաֆիկը:

Լևոնը զարմացավ.

- Ինչո՞ւ:

- Ի՞նչ միտք ունի,- ասաց Ռաֆիկը,- երբ գիրքը մնում է, կոճակը մնում է...

Լևոնը ծիծաղեց, մեկնեց ձեռքը, խփեց Ռաֆիկի պարզած ափին, ու նրանք խմեցին այդ աղջկա կենացը, «Կռունկի» տանիքը պահող երկաթբետոնե սյուների կենացը՝ առանձին-առանձին:

Ինչպես միշտ՝ ոտքով գնացին կենտրոնական փոստատուն: Ռաֆիկը մի անդորրագիր վերցրեց պատուհանի ետև նստած նիհար ծերունուց, դրեց հենատախտակին ու լրացրեց «Ալավերդի, երկրաբանական ավան, Սեդա Օլթեցյանին»:

- Տո՛ւր,- ասաց նա Լևոնին:

Լևոնը գրպանից հանեց կարմիր թղթադրամը, դրեց ընկերոջ առջև: Ռաֆիկը լրացրեց գումարը ու ձեռքը ներս տարավ փոքրիկ պատուհանից:

- Վաղը պիտի բերեիք,- ասաց ծերունին:

Երկու տարի, ամեն ամսվա նույն օրը, նա որոշ գումար էր փոխանցում Ալավերդու երկրաբանական ավան, մի կնոջ, որի անունը Սեդա Օլթեցյան էր:

- Կներեք,- ծիծաղեց Լևոնը,- այսպես ստացվեց:

Ծերունին մեքենայի տակ կնքեց անդորրագիրը, պոկեց կտրոնը, կրկին գննեց ու ձեռքը երկարեց դեպի պատուհանը: Բայց նախքան հանձնելը, հազաց.

- Տղե՛րք,- ասաց նա,- երեսունչորս տարի այստեղ եմ աշխատում, այս նույն աթոռին: Առաջ ձեռքի կնիք ունի, հիմա մեքենա է: Ըհը : Երեսունչորս տարի դրամական փոխադրումներ եմ կատարում: Միլիարդներ են ձեռքովս անցել: Իհարկե,- երկարացրեց նա հպարտ:- Հենց մար-

դու երեսին նայեմ, կիմանամ, թե ինչ փող է ուղարկում: Հաստատ: Բայց ձեզնից գլուխ չհանեցի: Ինձ միայն մի բան ասեք, Սեդա Օլթեցյանը հո ձեր ընկերոջ կինը չէ:

- Ընկերոջ կինն է,- զարմացած հաստատեց Լևոնը:

- Ձեր ընկերն ուրեմն չկա՞ :

- Չէ՛,- ասաց Ռաֆիկը,- չկա:

Ծերունին հաղթականորեն հագաց.

- Հա՛,- ասաց նա,- այդպես էլ գիտեի:

Փոքրիկ հրապարակում կանգ առան: Պիտի բաժանվեին:

- Բայց և այնպես զարմանալի էր, չէ՞,- ասաց Լևոնը,- ծերուկը ո՞նց իմացավ, որ մենք դրամը ոչ թե ուրիշ որևէ մեկի, այլ հենց մեր ընկերոջ կնոջն ենք ուղարկում:

- Ջարմանալու բան չկա,- ասաց Ռաֆիկը:

- Դարձյա՞լ սկսեցիր,- ծիծաղեց Լևոնը,- ուրեմն որտեղի՞ց իմացավ: Գուցե այստե՞ղ էլ... Իզաբել...

- Ամեն տեղ,- ասաց Ռաֆիկը,- առանց դրա չի լինի, անհնար է, խոսքերը կվերջանային: Մի՛ ծիծաղիր, ախպե՛րս, աշխարհում ամեն մարդ իր ձևով է ասում «Իզաբել»: Աշխարհում ամեն մարդ իր «Իզաբելն» ունի:

1962թ.